

Cahiers du CEFRES

N° 8, Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, Sociologie, Historie
Françoise Mayer, Václav Hubinger, Laurent Bazac-Billaud (Ed.)

Fernand BRAUDEL

Dlouhé trvání

Référence électronique / electronic reference :

Fernand Braudel, « Dlouhé trvání », Cahiers du CEFRES. N° 8, Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, Sociologie, Historie (ed. Françoise Mayer, Václav Hubinger, Laurent Bazac-Billaud).

Mis en ligne en / published on : juin 2010 / june 2010

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c8/braudel_1995_dlouhe_trvani.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Fernand BRAUDEL (1902–1985)

Historik, třetí z tzv. otců–zakladatelů školy Análů (spolu s M. Blochem a L. Febvrem, 1878–1956). 1924–32 působil v Alžíru, 1932–35 v Paříži, 1935–37 v Sao Paulu (jako účastník tzv. francouzské mise, jejímž členem byl i C. Lévi–Strauss), od 1937 byl ředitelem École Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales. Po roce 1946 pokračoval spolu s L. Febvrem ve vydávání *Annales*.

Pokusil se o syntetické pojetí historické vědy a geografie, zajímal se o pojetí prostoru (což je například i jedno z velkých témat sociální antropologie); vytvořil pojem tzv. geohistorie, která se věnuje všestrannému studiu vztahu člověka a prostředí (v jeho terminologii *imobilní historie*). Dalším z jeho zásadních témat byly dějiny sociálních skupin. Zcela v duchu uvažování svých předchůdců se jen relativně málo věnoval studiu politických dějin (čili tomu, co spojuje s tzv. krátkým trváním, s událostí). Zdůrazňoval význam „dlouhodobého trvání“ (*longue durée*, klíčový pojem jeho práce), historické geografie a materiální kultury (*civilisation matérielle*). Historické procesy podle něj probíhají ve třech rovinách, simultánně, ale různou rychlostí: dlouhodobé a pomalé procesy na úrovních zemědělské, námořní a demografické; střední úroveň představují střednědobé procesy, ekonomické a kulturní změny probíhající v rozměru několika století spíše než tisíciletí; třetí rovinu představují krátkodobé fluktuace, výkyvy a „události“. V souladu s celkovým trendem konce 50. a 60. let se snažil o kvantifikaci a jakousi matematizaci svého bádání, což se v oné době považovalo za posílení exaktnosti a tudíž i vědeckosti zkoumání, jež přestávalo být „vyprávěním“, „příběhem“ z minulosti a stávalo se vědou ve stejném slova smyslu, jako vědy přírodní.

Snažil se o obrodu studia dějin ve světle metod a předmětů zájmu jiných společenských věd. Na rozdíl od svých předchůdců šel ještě dál a pokusil se emancipovat historii od jejího tradičního členění na politické, hospodářské a kulturní dějiny ve snaze po dosažení „totálních“ dějin dané společnosti. Cílem bylo integrovat všechny aspekty lidské minulosti, přičemž hlavní důraz kladl na měnící se životní prostředí a životní styl obyčejných lidí a společnosti jako celku. Musel se nevyhnutelně vzdálit od obvyklého způsobu konstruování politických dějin, kterým říkal *histoire événementielle* („dějiny událostí“). Jeho asi nejvýznamnějším dílem je *La Méditerranée...*, které metodologicky ovlivnilo i zkoumání dějin jiných částí světa. V této práci prý „překročil všechny politické a kulturní hranice“, aby ukázal nesmírný rozsah a důsledky úpadku středomořských společností v 16. století.

Výběrová bibliografie:

- Braudel F.: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris 1966 (2. rozšířené vyd.) (1. vyd. 1949)
 ___ : *Écrits sur l'histoire*. Paris 1969
 ___ : *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe–XVIIIe s.* Paris 1967–79 (3 svazky)

Dlouhé trvání ¹⁾

(*La longue durée*, převzato z F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, str. 41–83; Paris: Flammarion, 1969; překlad PhDr. Alena Lhotová a PhDr. Hana Prousková)

Vědy o člověku se ocitly v celkové krizi a nestačí již unést tíži vlastního pokroku, způsobenou kromě jiného hromaděním nových poznatků a potřebou týmové práce, kterou bude nutné inteligentně zorganizovat. Všechny obory, byť to třeba i není jejich přáním, jsou přímo nebo nepřímo poznamenány pokrokem čile se rozvíjejících věd, přesto však se i nadále potýkají se základní a svazující tradicí humanitního vzdělání, v jejímž rámci již déle nemohou existovat. Všechny si s větší či menší prozíravostí hledají své místo v obrovském množství minulých i současných studií, jejichž vzájemná konvergence se nám dnes jeví jako nevyhnutelná.

Překonají vědy o člověku tyto potíže zvýšenou snahou o sebedefinování, anebo propadnou ještě větší beznaději? Možná si dělají iluze, protože se dnes ještě více než v minulosti věnují definování cílů, metod a výlučností (i kdyby měly omílat stále totéž nebo si problémy vymýšlet). Nyní se jedna přes druhou zaplétají do zbytečných sporů o hranice, které je oddělují či neoddelují, případně oddělují nedokonale od příbuzných vědních oborů. Snem každého oboru je totiž zachovat si své území nebo se na ně vrátit. Několik málo vědců se pokoušelo je vzájemně sblížit. Například Claude Lévi–Strauss ²⁾ posouvá „strukturální“ antropologii k lingvistickým postupům, k obzorům „mimovolně“ historie a mladistvé rozpínivosti „kvalitativní“ matematiky. Směřuje k vědě, která by pod názvem věda o komunikaci sdružovala antropologii, politickou ekonomii, lingvistiku, případně i jiné vědy. Kdo však je ochoten přistoupit na takové přeskupování vědních oborů a překračování hranic mezi nimi? Dokonce i geografie by se pro nic za nic rozešla ve zlém s historií!

Budme však spravedliví. Ty spory a odmítavé postoje mají přece jen určitý význam. Touha vymezit se ve vztahu k druhým nutně podněcuje zvědavost: popíráme-li něco, musíme to znát. Společenské vědy, aniž by o to přímo usilovaly, se kromě toho prosazují jedna na úkor druhé, každá se snaží uchopit sociálně jako celek, v jeho „úplnosti“, a zasahuje do věd příbuzných v domněnku, že se pohybuje na vlastním území. Ekonomie objevuje sociologii, která ji obklopuje, historie, snad nejméně strukturovaná věda o člověku, ráda sbírá poznatky u svých četných sousedů a snaží se je reflektovat. A tak přes jistou zdrženlivost, odmítání i poklidnou nevědomost se začíná rýsovat vytvoření jakéhosi „společného trhu“. Za pokus to pro nejbližší léta stojí, i když později by měla každá věda mít právo se znovu načas vydat individuálnější cestou.

Nyní však je v první řadě nutné dospět ke sblížení. Ve Spojených státech se tento proces uskutečňuje formou společného bádání o kulturních oblastech současného světa. *Area studies* spočívají hlavně v tom, že tým *social scientists* studuje politické giganty naší doby jako je Čína, Indie, Rusko, Latinská Amerika či Spojené státy. Jejich poznání je dnes životně důležité. Při této společné aplikaci znalostí a metod je rovněž nutné, aby jeden každý z účastníků nezůstával pohroužen jen ve své vlastní práci, slepý a hluchý k tomu, co říkají, píší nebo si myslí jiní lidé, jak tomu bylo ještě donedávna. Zároveň je nezbytné, aby sdružení sociálních věd bylo kompletní, aby nejstarší obory nebyly zastíněny nejmladšími, které toho mnoho naslibují, avšak ne vždy svým slibům dostojí. Například americký experiment nenechává téměř žádné místo pro geografii, přičemž historii je vyhrazen jen minimální prostor. Přitom o jakou historii vůbec jde?

Ostatní sociální vědy toho pramálo vědí o krizi, kterou náš obor prošel v posledních dvaceti až třiceti letech, a stejně jako historické práce mají sklon přehlížet jeden z aspektů společenské reality, jíž historie slouží, dokonce ji i obrátě nabízí – trvání sociálních jevů, ony

rozličné i rozporuplné časy v životě lidského pokolení, které jsou nejen podstatou minulosti, ale vytvářejí i současný život společnosti. O to více je třeba při diskusích mezi jednotlivými sociálními vědami zdůrazňovat význam a prospěšnost historie nebo spíše dialektiky trvání, tak jak vyplývá z historikova oboru a jeho opakovaně prováděných studií, neboť se domníváme, že v samotné společenské realitě není nic důležitějšího než jasný, hluboký a stále se vracející protiklad mezi okamžikem a pomalu plynoucím časem. Ať již jde o minulost nebo o současnost, při vytváření společné metodiky věd o člověku je nutné si jasně uvědomovat pluralitu sociálního času.

Budu se tedy obšírně zabývat historií a časem dějin. Aniž bych chtěl pominout čtenáře tohoto časopisu, kteří jsou specialisty v našem oboru, obracím se především na kolegy z blízkých oborů – na ekonomy, etnografy, etnologы (nebo antropology), sociology, psychology, lingvisty, demografy, geografy i sociální matematiky a statistiky. Ti všichni nám jsou blízcí. Dlouhá léta jsme sledovali jejich práce a studia, poněvadž jsme se domnívali (a stále se ještě domníváme), že v závěsu za nimi nebo v kontaktu s nimi se historie projevuje v jiném světle. Snad i my jsme schopni jim něco dát. Z nedávných historických prací a studií vyplývá vědomý či mimovolný, přijatý či nepřijatý, nicméně stále jasnější pojem o mnohosti časů a neobyčejném významu dlouhého času. Nám příbuzné sociální vědy by tento pojem měl zájmat více než sama historie tisíce tváří.

I. HISTORIE A RŮZNÁ TRVÁNÍ

V každé historické práci se setkáváme se členěním uplynulého času a výběrem chronologicky řazených faktů v závislosti na tom, co historik – ať již vědomě či nevědomě – upřednostňuje nebo přehlíží. Již dávno jsme přivykli překotnému a dramatickému líčení tradiční historie, zaměřené na krátký časový úsek, historické postavy a jednotlivé události.

Moderní sociálněekonomická historie studuje zejména cyklické ekonomické výkyvy a zaměřuje se na jejich trvání, neboť se nechala pohlit vizí i realitou cyklického zvyšování a snižování cen. Proto se dnes setkáváme kromě líčení událostí (nebo tradičního „recitativu“) také s konjunkturálním recitativem, který se zabývá minulostí v novém pohledu delších úseků deseti, dvaceti či padesáti let.

Mimo rámec konjunkturálního recitativu existuje historie, která má ještě větší dosah a zahrnuje dokonce celá staletí. Je to historie dlouhého, ba dokonce velmi dlouhého trvání. Přijal jsem tento ať už dobrý nebo špatný název k označení opaku toho, co François Simiand, jeden z prvních následovníků Paula Lacomba, nazval dějinnou faktografií, neboli historií událostí. Na názvu tolik nezáleží. Naše diskuse se každopádně bude pohybovat někde mezi oběma pojmy, mezi jedním a druhým časovým pólem, kterými jsou čas okamžiku a dlouhé trvání.

Tato slova nemají zcela přesné vymezení. Například slovo *událost*. Já osobně bych je zařadil do kategorie krátkého trvání. Událost je jakousi explozí, žhavou novinkou, jak se říkalo v 16. století. Mrakem dýmu zahalí vědomí současníků, ale nemá dlouhé trvání, jen stěží zahlédneme vyšlehnout plamen.

Filosofové by nám určitě vytkli, že slovu upíráme podstatnou část jeho významu. Událost může popřípadě obsahovat více významů a souvislostí. Občas vypovídá o pohybech, které probíhají někde velmi hluboko. Více či méně umělou hrou na „příčiny“ a „následky“, kterou měli tak v oblibě historikové v minulých dobách, si posléze událost přivlastní delší čas než je její skutečné trvání. Ve své nekonečné roztaživosti se těsně či volně váže k celému řetězci událostí a skrytých skutečností, které, jak se zdá, nelze od sebe oddělit. Hra na jejich sčítání dovedla Benedetta Croce k závěru, že každá dějinná událost v sobě skrývá celou historii

a celého člověka, které v ní lze kdykoli znovu objevit. Ovšem za podmínky, že k určitému fragmentu se přidá něco, co v něm na první pohled není, musíme však vědět co správně připojit. Touto obratnou, leč nebezpečnou hrou se v poslední době ve svých úvahách zabývá Jean–Paul Sartre³⁾.

Použijme nyní místo termínu faktografie jasnějšího výrazu krátký čas, který je úměrný jednotlivci, jeho každodennímu životu, iluzím a bezprostřednímu vnímání. Je to výsostný čas kronikáře či novináře. Nezapomeňme však, že kroniky nebo noviny přinášejí kromě zpráv o velkých takzvaně historických událostech i zprávy o podružných příhodách z každodenního života, například o požárech, železničních katastrofách, cenách obilí, zločinech, divadelních představeních, povodních apod. Každému je jasné, že existuje krátký čas všech forem života, ať už je to čas ekonomický, společenský, literární, institucionální, náboženský, dokonce i politický a geografický (poryvy větru, bouře).

Na první pohled je minulost souhrnem drobných událostí, z nichž některé na sebe putají pozornost a jiné, nevýrazné, se nekonečně opakují. Právě ty se v současné době stávají každodenní kořistí mikrosociologie či sociometrie (existuje i mikrohistorie). Tento souhrn nicméně neobsáhne v plné míře celou realitu a historii, s nimiž může snadno pracovat vědecké myšlení. Sociální věda se událostí téměř děsí. Má k tomu svůj důvod – krátký čas je nejrozumnější a nejosiřnější časová délka.

Z toho plyne značná nedůvěra některých historiků k tradiční, jinými slovy faktografické historii, která bývá ne zcela správně směřována s politickými dějinami. Politické dějiny nejsou vždy faktografií, ani k tomu nejsou předurčeny. Pravdou však zůstává, že v posledních sto letech – až na umělé obrazy téměř bez časového rozměru, jimiž historie prokládala své příběhy⁴⁾, a dlouhé průvodní komentáře – historie (téměř vždy historie politická, zaměřená na drama „velkých událostí“) pracovala s krátkým časem a v jeho rámci. Nejspíše jako daň pokroku, k němuž v tomto období došlo ve vědeckém bádání o pracovních nástrojích a metodách. Dokument se stal objevem doby, a to historiky přivedlo k domněnce, že celá pravda tkví v dokumentární autentičnosti. Není to tak dávno, co Louis Halphen⁵⁾ napsal, že vlastně stačí procházet chronologicky jeden dokument po druhém a řetěz událostí se sestaví téměř automaticky znovu. Tento ideál „historie ve stádiu zrodu“ dal na konci 19. století vzniknout kronice nového stylu, která ve snaze o přesnost sleduje krok za krokem faktografické dějiny, tak jak vyplývají z korespondence velvyslanců či parlamentních rozprav. Historikové 18. a začátku 19. století měli poněkud jiný pohled na úlohu dlouhého trvání, které později figuruje pouze u několika málo velkých duchů, jako byli Michelet, Ranke, Jacob Burckhardt či Fustel. Připustíme-li, že v historiografii posledních sta let bylo nejcennějším jevem překročení rámce krátkého času (docházelo k němu jen vzácně), pochopíme významnou úlohu dějin institucí, náboženství, kultur a díky archeologii, která se neobejde bez velkého časového prostoru, i rozhodující význam klasických studií. Právě ta v minulosti náš obor zachránila.

*****

Nedávný rozchod s tradičními formami historie 19. století neznamenal úplný odklon od krátkého času. Jak známo, tento rozchod přispěl k rozvoji sociálněekonomických dějin na úkor dějin politických. Došlo tak k jistému zvratu a nepochybné obrodě; změnila se metoda a s příchodem kvantitativní historie, která zatím rozhodně neřekla poslední slovo, se zájem soustředil jinam.

Především však došlo k narušení tradičního historického času. Ještě v nedávné době mohl politický historik považovat za vhodné měřítko den nebo rok. Čas byl součtem dnů. Avšak cenová křivka, demografický růst, pohyb mezd, kolísání úrokové míry, sledování výroby (spíše teoretické než praktické) či podrobná analýza ekonomických pohybů vyžadují mnohem širší měřítko.

Objevuje se nový způsob podání dějin, jakýsi „recitativ“ jednotlivých konjunktur, cyklů i „mezicyklů“, pro něž volíme intervaly deseti, pětadvaceti a v krajním případě – podle klasického Kondratieffova cyklu – padesáti let. Například ceny v Evropě, pomineme-li krátké, nezávažné výkyvy, rostou v letech 1791–1817 a klesají v letech 1817–1852. Oba pomalé pohyby růstu a poklesu představují kompletní mezicyklus, s nímž se setkáváme nejen v Evropě, ale patrně i ve světě. Hodnota těchto chronologických intervalů není rozhodně absolutní. Pro jiné ukazatele, jako je mj. ekonomický růst nebo růst národního důchodu, by François Perroux⁶⁾ navrhl jiné, možná i všeobecně platnější hranice. Ale na diskusích, které nyní probíhají, příliš nezáleží. Nepochybně je, že historik využívá nového časového prostoru, který odpovídá takovému výkladu dějin, v jehož rámci se snaží historii zařadit a rozčlenit podle nových záchytných bodů, křivek a jejich rytmu.

V tomto duchu Ernest Labrousse a jeho žáci začali provádět na základě svého manifestu z posledního Historického kongresu v Římě (1955) rozsáhlý historickosociální průzkum zaměřený na kvantitativní hlediska. Domnívám se, že nezkreslím jejich záměr tvrzením, že průzkum musí vyústit ve vymezení sociálních konjunktur (či struktur), i když přitom nebudeme mít žádnou záruku, že tento typ konjunktury bude mít stejně rychlý nebo pozvolný průběh jako ekonomika. Kvůli oběma významným faktorům – ekonomické konjunktury a sociální konjunktury – bychom ostatně neměli ztrácet ze zřetele další významné činitele, jejichž dráhu lze vymezit jen obtížně, pokud je to s ohledem na nedostatek přesných měřítek vůbec možné. Věda, technika, politické instituce, duševní nástroje, různé civilizace (uchýlíme-li se k tomuto oblíbenému termínu) mají také svůj růst i životní rytmus a nová konjunkturální historie vznikne, teprve až do svého rejstříku zahrne všechna možná hlediska.

Logicky vzato by tento „recitativ“ měl už svým samotným časovým přesahem dospět do rámce dlouhého trvání. Tento přesah však z mnoha důvodů nebývá pravidlem, a tak přímo před našimi zraky dochází k návratu do krátkého času. Patrně proto, že se zdá potřebnější (nebo naléhavější) slepit dohromady „cyklickou“ historii a tradiční historii krátkých časových úseků než se ubírat vpřed, do neznáma. Ve vojenské terminologii by se tomu říkalo upevnění bojových pozic. První velké dílo Ernesta Labrousse z r. 1933 se zabývalo celkovým pohybem cen ve Francii v průběhu celého 18. století⁷⁾. V r. 1943, v největším historickém díle, které vyšlo ve Francii za posledních pětadvacet let, se týž Ernest Labrousse vrátil k méně obsáhlému časovému údobí a na samém dně ekonomického poklesu, k němuž došlo v období 1744–1791, našel jeden z nejsilnějších zdrojů Francouzské revoluce, jednu z jejich odpalovacích ramp. Širší měřítko – poloviční mezicyklus – však přitom nebral v úvahu. Příspěvek *Jak se rodí revoluce*, který přednesl na Mezinárodním kongresu v Paříži, je nesen snahou o spojení krátkodobého ekonomického patosu (nový styl) s politickým patosem (velmi starý styl), který byl příznačný pro revoluční dny. Ocitáme se zde opět až po krk v krátkém čase. Je to samozřejmě postup dovolený a užitečný, ale co všechno naznačuje! Že si historik rád zarezíruje a že nemůže upustit od dramatickosti krátkého časového prostoru, který je nejlepším nástrojem jeho starého řemesla.

*****

Kromě cyklů a mezicyklů je tu i tendence, kterou ekonomové nazývají stoletá. Ne vždy je však předmětem jejich studia. Zatím se o ni zajímá jen několik málo ekonomů a jejich poznatky o strukturálních krizích, které neprošly historickým ověřením, připomínají spíše náčrty či hypotézy zpracované jen na základě nedávné minulosti, sahající do roku 1929, v nejlepším případě do 70. let 19. století⁸⁾. Jsou však velice užitečným úvodem a základním klíčem k historii dlouhého trvání.

Další, ještě užitečnější klíč poskytuje termín *struktura*. Ať je zvolen dobře nebo špatně, zůstává dominantou problematiky dlouhého trvání. Strukturou rozumí pozorovatelé sociálních jevů uspořádání společnosti, logické vazby, pevnější vztahy mezi sociální realitou a masami. My historikové chápeme strukturu jako uskupení, stavbu, a především realitu s neoby-

čejně dlouhým časovým projevem. Některé struktury s dlouhou životností se stávají stálými prvky po bezpočet generací, svým množstvím zatěžují běh historie, a tím jej určují. Jiné nemají tak dlouhého trvání. Nicméně všechny jsou pilíři a zároveň překážkami dějin. Jako překážky se vymezují do hranic, z nichž se člověk se svou zkušeností nedokáže vymanit. Uvažte jen, jak je obtížné rozbít určité biologické a geografické rámce, posunout hranice produktivity nebo čelit různým duchovním vlivům. V zajetí dlouhého trvání v čase se nacházejí i myšlenkové rámce.

Nejvhodnější příklad nabízejí geografické stereotypy. Člověk je po staletí závislý na klimatu, vegetaci, fauně, a dostupných plodinách, čili na dlouho budované rovnováze, od níž se nemůže odpoutat bez nebezpečí, že by ohrozil celek. Podívejte se, jaký význam má pro život horalů sezónní stěhování stád za pastvou, jak ty či ony oblasti námořního života přetrvávají beze změny na výhodných místech členitých pobřeží, jak města stojí od nepaměti na stále stejných místech, jak silnice a doprava procházejí po stále stejných trasách. Geografický civilizační obraz je překvapivě stálý.

Stejným způsobem přetrvávají nebo přežívají některé jevy v kulturní oblasti. Nádherná kniha Ernsta Roberta Curtia⁹⁾, která konečně vyšla ve francouzském překladu, pojednává o kulturním systému, který sice navazuje na latinskou civilizaci pozdního, pod tíživým odkazem upadajícího římského císařství, ale zároveň ji svými preferencemi zkresluje. Kultura intelektuálních elit totiž až do vzniku národních literatur ve 13.–14. století čerpala ze stejných témat, používala týchž metafor a otřepaných klišé. Podobným směrem se ubírá v myšlenkové rovině i studie Luciena Febvra *Rabelais a otázka nevíry v 16. století*¹⁰⁾, v níž se autor pokouší stanovit základy francouzského myšlení v Rabelaisově době a formulovat koncepce, jimiž se již před Rabelaisem, ale i dlouho po něm, řídil život, myšlení a víra, a které nemilosrdně omezovaly intelektuální rozlet lidí nejsvobodnějšího ducha. Téma zpracované Alphonsem Duprontem¹¹⁾ se rovněž řadí k nejnovějším oblastem zájmu francouzské historické školy. Zabývá se ideou křížových výprav, tak jak se v západním světě promítala i po období „skutečných“ křížových výprav ve 14. století. Tato idea dlouho přetrvávala a stále znovu se vynořovala v nejrůznějších společnostech, světech i psychikách. Její vliv sahá až do 19. století. V oblasti dosti blízké poukazuje kniha Pierra Francastela *Peinture et Société*¹²⁾ na stálou přítomnost „geometrického“ prostoru v malířství, a to od počátků florentské renesance až po kubismus a intelektuální malířské proudy začátku tohoto století. V historii vědy se vyskytují také vykonstruované světy. Bývají souhrnem nedokonalých výkladů, a přesto se jim soustavně přičítá staleté trvání. Do starého železa přijdou za dlouhý čas, teprve až doslouží. Aristotelovská koncepce světa se udržela až do dob Galilea, Descartese a Newtona a nikdo nebo téměř nikdo se s ní neodvážil polemizovat; její význam pominul s příchodem plně geometrizovaného prostoru, který se též zhroutil, avšak mnohem později, s nástupem převratných Einsteinových teorií¹³⁾.

Je pouze zdánlivým paradoxem, že se ukazuje obtížné vymezit rámeček dlouhého trvání tam, kde historická studia dosáhla nepopiratelných úspěchů – totiž v oblasti ekonomie. V cyklech, mezicyklech a strukturálních krizích se skrývá pravidelnost a přetrvávají v nich systémy, které se někdy označují jako civilizační¹⁴⁾, tj. staré myšlenkové návyky, stereotypní jednání a pevné rámce, které proti vší logice mají velmi tuhý kořínek.

Uvedeme jeden snadno analyzovatelný příklad. V rámci Evropy existoval ekonomický systém, který vykazoval několik poměrně jasných tendencí a obecně platných pravidel: trval přibližně od 16. do 18. století, přesněji zhruba do poloviny 18. století. Po celá staletí závisela ekonomická činnost na demograficky nestálém obyvatelstvu, jak to potvrzují období velkých úbytků v letech 1350–1450 a bezesporu i v letech 1630–1730¹⁵⁾. Po dlouhá staletí dopravu ovládala voda a loď, přičemž pevnina se považovala za jakousi podřadnou dopravní cestu. Evropský rozvoj se odehrával v pásu pobřežního území, s několika výjimkami potvrzujícími pravidlo (trhy v Champagne, které upadaly již na počátku tohoto období, v 18. století trhy v Lipsku). Pro tento systém bylo kromě toho charakteristické výjimečné postavení kupců,

funkce drahých kovů – zlata, stříbra i mědi, jejichž význam zeslábl až s rozvojem úvěrů počátkem 16. století, dále opakované dopady zemědělských krizí, vratká základna hospodářského života a nakonec i na první pohled disproporční úloha dvou velkých obchodních cest – obchodu ve Středomoří a s Orientem ve 12.–16. století a obchodu s koloniemi v 18. století.

Tím jsem definoval nebo spíše připomněl, jako ostatně už několik historiků přede mnou, hlavní rysy západoevropského obchodního kapitalismu, který představuje jednu z etap dlouhého trvání. Přes všechny nepopiratelné změny, kterými hospodářský život prošel za oněch čtyři sta či pět set let, udržel si až do převratných změn v 18. století a doby průmyslové revoluce, která dosud trvá, *určitou* koherentnost. Měl společné, neměnné rysy, zatímco v okolním prostoru a v jiných souvislostech se tvář světa obměňovala neustálými zvraty a otřesy.

*****

Ve škále jednotlivých historických časů se dlouhé trvání jeví jako jakási nepohodlná, komplikovaná, často pozoruhodná historická postava. Stane-li se součástí samotné podstaty naší práce, nepůjde o žádnou hru ani o obvyklé rozšiřování studia či hromadění pozoruhodných jevů. Nepůjde ani o volbu, která padne jen a jen na ni. Pokud historik přijme dlouhé trvání za své, souhlasí předem se změnou stylu a přístupu, jiným způsobem myšlení a novou koncepcí sociální. Znamená to, že se musí vžít do času, který se někdy zpomaluje až na hranici nehybnosti. Pouze a jedině v této rovině (vrátím se k tomu později) je možné se vymanit z náročného času historie, opustit ho a zase se do něj vrátit, ale již s jiným pohledem, pochybnostmi a otázkami. V každém případě právě ve vztahu k jednotlivým vrstvám pomalých dějin lze zcela přebudovat názor na historii jako celek, a to od samých základů. Všechny ty nesčetné roviny a třesky historického času jsou tak chápány z hloubky, ze stavu na hranici jakési poloviční nehybnosti; ta je totiž středem všeho.

*****

Netvrdím, že jsem na přechozích řádkách definoval práci historika, šlo mi hlavně o koncepci jeho práce. Jen naivní šťastlivci by se po bouřlivých otřesech posledních let mohli domnívat, že byly vytyčeny dokonalé zásady, jasné hranice a nalezena správná škola. Všechny obory sociálních věd se totiž neustále mění svým vlastním pohybem, jakož i prudkým pohybem všech oborů jako celku. Historie není žádnou výjimkou. Na obzoru se zatím nerýsují klidné časy, kdy bude vše jasné nám i našim žákům. Od Charlese–Victoria Langloise a Charlese Seignobose je k Marku Blochovi daleko. Ale i po Marku Blochovi se vývoj nezastavil. Pro mě je historie souhrnem všech možných historií – jakousi sbírkou minulých, současných i budoucích oborů a názorů.

Domnívám se, že by bylo velkou chybou vybrat jen jednu z historií a ostatní nechat bez povšimnutí. K takovému omylu došlo v minulosti už vícekrát. Uvědomujeme si, že nebude lehké o tom přesvědčit historickou obec a zejména sociální vědy, jejichž usilovnou snahou je přimět nás k návratu k historii, která již patří minulosti. Bude potřeba značného času a velkého úsilí, než se pod starý dobrý pojem historie podaří zařadit všechny změny a novinky. Rodí se přece úplně nová historická „věda“, která nepřestává klást sama sobě otázky a přetvářet se. Její počátky spadají do roku 1900, kdy začala vycházet *Revue de Synthèse historique* (pozdější *Annales* vycházejí od roku 1929). Historik se tehdy rozhodl, že svá studia zaměří na všechny vědy o člověku. Naší práci tím vytyčil nezvyklé hranice a nabídl nové předměty zájmu. Nedomnívejme se, že mezi historikem a specialistou v oboru sociálních věd existují stejné bariéry a rozdíly jako v minulosti. Všechny vědy o člověku včetně historie se nyní navzájem ovlivňují a hovoří, nebo mohou hovořit jedním a týmž jazykem.

Ať vezmeme rok 1558 nebo 1958, musí ten, kdo chce pochopit svět, nejprve stanovit hierarchie sil, proudů a jednotlivých pohybů, a pak svět uchopit v jeho celkovém uspořádání.

Ani na okamžik se nesmí zapomenout na odlišení dlouhotrvajících pohybů, které probíhají dlouhodobě v kontextu vzdáleného času, od krátkodobých tlaků, zachycených bezprostředně u samého zdroje. Svět léta Páně 1558, pro Francii tak pochmurný, se nezrodil teprve na prahu onoho nevládného roku. Podobně tomu je – opět ve Francii – i se svízelným rokem 1958. Každá „současnost“ totiž obsahuje pohyby různého původu a tempa; čas dneška začal již včera, předevcírem i v dávné minulosti.

II. SPOR O KRÁTKÝ ČAS

Tyto pravdy jsou jistě banální. Sociální vědy však nemají nejmenší zájem o hledání ztraceného času. Není možné je stále obžalovávat a obviňovat, že neakceptují historii a časový rozměr jako nezbytnou součást svých studií. Na první pohled se dokonce zdá, že nám jsou příznivě nakloněny; „diachronická“ metoda, v níž má historie své místo, v jejich teoretických úvahách nikdy nechybí.

Když si však toto odmyslíme, shodneme se na tom, že sociální vědy se svým zaměřením, hluboce zakořeněným instinktem a snad i vývojem neustále usilují o to, nechat historický výklad stranou. Používají k tomu dva zdánlivě protikladné postupy: první přikládá až příliš velký význam faktům, přehnané aktualizaci sociálních studií, a to v duchu empirické sociologie, která zavrhuje historii a omezuje se na krátkodobé hodnoty a zkoumání současného stavu. Druhý postup se s časem vyrovnává prostě tím, že cíl „vědy o komunikaci“ spatřuje v matematické formulaci jakýchsi nadčasových struktur. Tento postup je nejmodernější a patrně jediný, jímž se můžeme do hloubky zabývat. Faktografický přístup má však zatím stále dost přívrženců, takže považujeme za vhodné nadále zkoumat oba aspekty daného problému.

Zmínili jsme se o tom, že k čistě faktografické historii nemáme důvěru. Buďme však spravedliví: existuje-li hřích zvaný *faktografie*, není historie jediným a hlavním viníkem, který se ho dopouští. Podílejí se na něm všechny sociální vědy. Ekonomové, demografové a geografové rovněž dělí pozornost mezi včerejšek a dnešek (dělí ji však špatně). Bylo by moudré, kdyby svůj zájem lépe vyvážili. Pro demografy je to závazné a poměrně snadno uskutečnitelné, pro geografy téměř samozřejmé (zejména pro francouzské, kteří navazují na vidalovskou tradici). Ekonomům se to však daří jen zřídka. Zůstávají v zajetí bezprostřední současnosti a pohybují se mezi spodní hranicí, která nesahá před rok 1945, a přítomností, jejíž plány a předpovědi sahají jen do nejbližší budoucnosti několika měsíců, maximálně několika let. Domnívám se, že veškeré ekonomické myšlení se právě tímto časovým omezením ocitá ve slepé uličce. Ekonomové tvrdí, že zabývat se dobou před rokem 1945 a zkoumat ekonomiky minulých časů náleží historikům. Tím však přicházejí o skvělý prostor k bádání, jehož se zřekli dobrovolně, i když mu jeho význam neupírají. Ekonom si zvykl pracovat jen ve službách přítomnosti a současných vlád.

Stanoviska etnografů a etnologů nejsou tak vyhraněná ani alarmující. Někteří z nich ukázali na zbytečnost a nemožnost uplatnění historie v jejich práci (každý intelektuál se však musí utkat s nemožným). Toto autoritativní odmítnutí historie rozhodně neposloužilo Malinowskému a jeho žákům. Mohla by se snad antropologie obejít bez historie? Je to totéž dobrodružství ducha, jak s oblibou říkal Claude Lévi–Strauss¹⁶). Neexistuje společnost, a týká se to i těch nejprimitivnějších, v nichž by pozorovatel neobjevil „stopu událostí“, neexistuje jediná společnost, jejíž dějiny by zmizely kamsi do nenávratna. V tomto ohledu si nemusíme stěžovat nebo své kolegy přesvědčovat.

Budeme však určitě vést vášnivé diskuse o tom, kde leží hranice krátkého trvání ve vztahu k sociologickým výzkumům, které se zaměřují na současnost a probíhají všemi možnými směry někde v prostoru mezi sociologií, psychologií a ekonomikou. U nás i v zahraničí jich houfně přibývá. Svým způsobem stále sázejí na nezastupitelnou hodnotu současnosti, na její „vulkanickou“ žhavost i nesmírnou pestrost. K čemu by jim bylo dobré vracet se k historickému času, který je okleštěný, zjednodušený a poničený tím, že se o mnohém mlčelo, a který

je až následně – a to zdůrazňuji – od základů *rekonstruován*. Je takový čas vskutku mrtvý a rekonstruovaný natolik, že dospíváme k podobné formulaci? Historik snadno rozezná, co je v určitém období minulosti podstatné. Slovy Henriho Pirenna vybere „důležité události“, to znamená „ty, které měly nějaké následky“. To je evidentně nebezpečné zjednodušení. Co by dal poutník na cestách přítomností za takový odstup (nebo časový náskok), který by mu pomohl objasnit a zjednodušit současný život. Ten se mu totiž jeví jako zmatený a nečitelný, jelikož příliš zahlcený nepodstatnými činy a znaky! Claude Lévi–Strauss tvrdí, že jediná hodina rozhovoru s některým z Platonových současníků by poskytla více informací o koherentnosti civilizace starého Řecka¹⁷⁾ než celá současná klasická studia. Zcela s ním souhlasím. Je ale tomu tak proto, že Lévi–Strauss dlouhá léta naslouchal mnoha starým Řekům, jejichž hlas dodnes neumkl. Promlouvají k nám díky historikům. Jedna hodina strávená v současném Řecku naproti tomu nevypráví nic nebo jen velmi málo o koherenci současného systému.

Důležité také je, že odborník, který se zabývá přítomností, dospěje k „jemným“ nitkám jejích struktur jen tehdy, když použije metodu rekonstrukce, nabídne svou hypotézu nebo výklad a oprostí se od reality, tak jak ji bezprostředně vnímá, oklestí ji a povznese se nad ni. Taková metoda umožní pozorovat danou skutečnost z nadhledu, a tím ji lépe uchopit. U všech zmíněných postupů však jde zase jen a jen o jakousi rekonstrukci. Pochybuji, že by sociologická fotografie současnosti byla „pravdivější“ než historický obraz minulosti, a bude o to méně pravdivá, čím více se bude chtít vzdálit od *rekonstruovaného*.

Philippe Ariès¹⁸⁾ zdůraznil význam přenesení do jiného prostředí a překvapivého momentu v historickém výkladu. Například v 16. století narazíte na něco podivného, co vás, člověka 20. století, překvapí. Proč je tomu tak? Právě v tom je problém. Řekl bych však, že překvapení, přenesení do jiného prostředí, nadhled – to vše jsou důležité prostředky poznání a jsou také nezbytné pro pochopení okolního prostoru, který nás obemyká tak těsně, že ho zřetelně nevidíte. Žijete celý rok v Londýně a přitom Anglii znáte jen špatně. Avšak porovnáváním jevů a vlivem toho, co vás tu udivilo, dokážete zčistajasna pochopit některé podstatné, svěbytné rysy Francie, a to ty, které jste dříve nerozpoznali právě proto, že jste je příliš dobře znali. Ve vztahu k současnosti je i minulost přenesením do jiného prostředí.

Historikové a social scientists by se tedy mohli donekonečna přít na téma mrtvý dokument a příliš živé svědectví, anebo vzdálená minulost a bezprostřední současnost. Nedomnívám se, že by šlo o zásadní otázku. Přítomnost vždy vrhá světlo na minulost a opačně. Budeme-li svá pozorování vést výhradně z úzkého hlediska přítomnosti, naše pozornost se soustředí jen na to, co je v rychlém pohybu a je právem či neprávem nápadné, na to, co se prudce mění nebo se dostalo do širokého povědomí, zkrátka na to, co je snadno rozpoznatelné. Sbírání faktů a událostí, které je stejně nezáživné jako dějinná faktografie, představuje léčku, v níž uvízne ne jeden uspěchaný badatel; třeba etnograf, který se tři měsíce intenzivně zabývá polynéskými kmeny, či průmyslový sociolog, který uveřejní výsledky svého posledního průzkumu, ne nepodobné fotografickým snímkům, a domnívá se, že pomocí důmyslných dotazníků a kombinací děrných štítků lze dokonale uchopit určitý sociální mechanismus. Sociální jevy se však tak snadno polapit nedají.

Do jaké míry nás, kteří se zabýváme vědami o člověku, může zajímat každodenní dojíždění jakési dívky z místa jejího bydliště v 16. pařížském obvodu k profesorovi hudby a na vysokou školu politických věd, o němž se zmiňuje rozsáhlý a dobře zpracovaný výzkum, týkající se Paříže a bezprostředního okolí?¹⁹⁾ Vyšla z toho pěkná mapka. Kdyby však dívka studovala agronomii nebo jezdila na vodních lyžích, její trojúhelníková trasa by doznala podstatných změn. S potěšením se do mapky podívám, abych věděl, kde všude bydlí zaměstnanci nějakého velkého podniku. Nemám-li však k dispozici jinou mapku, která by zachycovala stav v minulosti, a není-li časový odstup mezi jednotlivými záznamy dostatečně velký, aby mohl vypovídat o skutečném pohybu, kde je pak problém, proč na takový výzkum zbytečně vynakládat námahu? Takový výzkum pro výzkum má jen jeden smysl – hromadí informace,

jenomže ne všechny budou *ipso facto* k použití pro budoucí studium. Dejme si pozor na lartpourlartismus.

Rovněž pochybuji o tom, že bez zasazení do historického trvání v čase by se mohla obejít jakákoli studie města coby námět sociologického výzkumu, jako tomu bylo v případě Auxerre²⁰⁾ nebo Vienne v Dauphiné²¹⁾. Každé město, které tvoří společenství plné napětí, krizí, zlomů, propadů i nezbytných výhledů do budoucnosti, musí být pojímáno ve vztahu ke komplexu okolní krajiny a sousedních měst, tak jak o tom psal jako jeden z prvních historiků Richard Häpke, a tudíž i ve vztahu k více či méně vzdálenému pohybu v čase, který celý komplex pohání. Zajímáme-li se například o obchod mezi městem a venkovem či konkurenci průmyslu a obchodu, máme vůbec zjišťovat, zda se jedná o mladý a dynamický pohyb, anebo o doznívající pohyb něčeho, co již dávno existuje a monotónně se k nám stále vrací?

Proveďme stručné shrnutí. Lucien Febvre v posledních deseti letech svého života opakovaně zdůrazňoval: „Historie je vědou minulosti i vědou přítomnosti“. Netvoří historie a dialektika dlouhého trvání jakýsi výklad sociální reality jako celku, a tudíž i současnosti? Jeho závěry představují z tohoto hlediska určité varování před událostí jako takovou. Neuvažujme pouze v dimenzi krátkého času a nedomnívejme se, že pouze hluční aktéři jsou věrohodní. Existují i jiní aktéři, kteří mlčí. Kdo by to ostatně již nevěděl?

III. KOMUNIKACE A SOCIÁLNÍ MATEMATIKA

Možná, že nebylo nejvhodnější zabírat se tak dlouze nestabilní hranicí krátkého času. Popravdě řečeno, probíhající diskuse není příliš zajímavá ani nepřináší podnětné překvapivé momenty. Hlavní dialog probíhá jinde, v příbuzných oborech, kde se uplatňují nejnovější zkušenosti sociálních věd – „komunikace“ a matematika.

Věc nebude snadné obhájit, jinými slovy, bude obtížné dokázat, že žádnou sociální studii nelze situovat mimo čas dějin, a to i v těch případech, kdy se zdánlivě nachází zcela mimo jeho rámec.

Pokud chce čtenář sledovat naši diskusi (aby souhlasil, popřípadě nesouhlasil s naším názorem), udělá rozhodně dobře, když se sám zamyslí nad jednotlivými termíny slovníku. Ten sice není zbrusu nový, ale je použitý v nových souvislostech a omládlý v diskusích, které probíhají před našimi zraky. K tématu událost či dlouhé trvání v čase se přirozeně nedá říci nic nového. Příliš mnoho se nedá říci ani na téma *struktury*, přestože slovo – i věc sama – jsou neustále předmětem přehodnocování a diskusí²²⁾. Rovněž by bylo zbytečné klást příliš velký důraz na slova *synchronie* a *diachronie*. Ta se definují jaksi automaticky, i když vyjádřit jejich význam pro konkrétní studium sociálních jevů je složitější, než by se na první pohled zdálo. V jazyku dějin (tak jak si jej představují) nemůže totiž nikdy nastat dokonalá synchronie: zastavit na chvíli čas tak, aby přestaly běžet jednotlivé typy trvání v čase, je samosebou téměř absurdní představa, anebo – vyjde to však nastejno – představa silně vykonstruovaná. Podobně i pohyb po sestupné křivce času je myslitelný pouze formou sestupu po mnoha křivkách nevyčíslitelného množství rozmanitých časových proudů.

Připomenout tyto pojmy a rizika prozatím postačí. Bude však nutné se poněkud podrobněji zabývat pojmy *mimovolně plynoucí historie*, *modely* a *sociální matematika*. Komentáře na toto téma pokládám za nezbytné, neboť se promítají – nebo, jak doufám, brzy promítnou – do obecné problematiky sociálních věd.

Mimovolně plynoucí historie je samozřejmě historie mimovolných forem sociálního života. „Lidé vytvářejí historii, ale nevědí, že ji vytvářejí.“²³⁾ Marxova věta sice problém předkládá, ale nevysvětluje. Ve skutečnosti jde opět, pouze řečeno jinými slovy, o problematiku krátkého času, „mikročasu“ a o sled událostí, které na nás doléhají. Při prožívání času měli lidé

vždy dojem, že ho zachycují tak, jak se odvíjí den po dni. Je tato jasná historie, které si jsou všichni vědomi, opravdu zavádějící, jak se na tom shoduje již delší dobu řada historiků? Ještě nedávno se lingvisté domnívali, že lze vše odvodit ze slov. Historie zase žila v iluzi, že lze vše odvodit z událostí. A ne jeden z našich současníků by jistě uvěřil, že vše má kořeny v jaltských či postupimských dohodách, porážce francouzských vojsk u Dien Bien Phu či v událostech u Sakhiet–Sidi–Youssef, popřípadě v některé jiné významné události, například ve vyslání sputníků na oběžnou dráhu. Mimovolná historie se odehrává v prostoru mimo velké události a jejich odrazy. Připusťme, že někde dále existuje jakýsi mimovolný sociální prostor. Připusťme rovněž, než najdeme lepší příklad, že tento mimovolný prostor by mohli vědci pokládat za podnětnější než událostmi se blyštící povrch, který se nám obvykle předkládá. Vědecky podnětnější proto, že se z něj dá snáze čerpat, dokonce ho lze přímo objevovat. Avšak rozlišovat mezi jasným povrchem a temnými hlubinami – mezi hlukem a tichem – je nesnadné a problematické. Dodejme, že „mimovolná historie“, oblast částečně konjunkturálního času a především strukturálního času par excellence, je často jasněji vnímána, než se obecně připouští. Každý z nás cítí, že naše jednotlivé životy obklopuje jakási masa historie, jejíž síly a tlaky si uvědomujeme lépe než její zákonitosti a směřování. Toto povědomí je staršího data (to i pokud jde o ekonomickou historii) a dnes je čím dál silnější. Revoluce, neboť to byla revoluce v myšlení, spočívala v tom, že jsme se do neprobádaného příšeří neohroženě vydali a poskytli mu mnohem širší prostor po boku a možná i na úkor faktografie.

Při tomto bádání, které neprobíhá jen v oboru historie (historie v této oblasti pouze kráče-la ve stopách nových sociálních věd a jejich hlediska přizpůsobovala svým účelům), byly vytvořeny nové poznávací a badatelské nástroje – dokonalejší, méně dokonalé i dosti řemeslně sestavené *modely*. Model není nic jiného než hypotéza či systém explikací, pevně spojených do tvaru rovnic a funkcí. To se rovná onomu, to určuje ono, k tomuto jevu nedojde, aniž by byl provázen určitým jiným. Vše je vzájemně propojeno těsnými, konstantními vztahy. Pečlivě stanovený model tak umožní kriticky pracovat v čase i prostoru – a to i mimo rámec sledovaného sociálního prostředí, podle něž byl model vytvořen – i s řadou jiných sociálních prostředí stejné povahy. V tom spočívá jeho rekurentní hodnota.

Tyto systémy explikací mají nekonečně variant, záleží na povaze, záměrech a cílech uživatele. Mohou tedy být jednoduché nebo složité, kvalitativní nebo kvantitativní, statické nebo dynamické, mechanické nebo statistické. Vypůjčím si od C. Lévi–Strausse poslední dvojici. Mechanický model by se vztahoval jen k bezprostředně sledované realitě, realita menších rozměrů zajímá totiž jen nevelké skupinky lidí (tak postupují etnologové při studiu primitivních společností). Pokud se týče velkých, mnohačetných společností, nutně se uplatňuje výpočet průměru. Z průměrů se pak stanovují statistické modely. Nechme však tyto mnohdy diskutabilní definice stranou.

Z mého hlediska je podstatné stanovit ještě před vypracováním obecného programu sociálních věd význam a hranice modelu tak, aby nebyl zavádějícím způsobem nadhodnocen. Proto je nutné, aby i modely byly konfrontovány s hlediskem času, neboť na jejich časovém rozměru, který nutně obsahují, dle mého názoru závisí jejich smysl a explikativní hodnota.

*****

Uvedme pro názornost některé z historických modelů.²⁴⁾ Mám na mysli modely sestavené historiky, které jsou relativně povrchní, velmi jednoduché, jen vzácně dovedené do přesného vědeckého pravidla a nikterak neusilující o revoluční matematický jazyk, zkrátka modely svého druhu.

Na předchozích stránkách jsme připomněli dobu obchodního kapitalismu 14. – 18. století. Jde tu o jeden z několika modelů, které nalezneme v Marxově díle. Dá se v plné míře uplatnit pouze pro určitou dobu na určitý druh společnosti, nesmí se však uzavřít nejruznějšími extrapolacím.

Jinak je tomu u modelu, který jsem naznačil ve své starší knize²⁵⁾ o cyklu ekonomického vývoje v italských městech v 16. – 18. století, čili v období, které bylo střídavě kupecké, „průmyslové“ a specializované na bankovní obchod. Posledně jmenovaná činnost se rozvíjela pomaleji, ale také pomaleji zanikala. Nastíněný model má omezenější rozměr než struktura kupeckého způsobu obchodování, ale ve srovnání s ní se dá aplikovat na delší čas a větší prostor. Zaznamenává jev (někdo by řekl dynamickou strukturu, ale všechny struktury dějin jsou alespoň elementárně dynamické), který se může opakovat v řadě snadno identifikovatelných kontextů. Podobně by tomu patrně bylo i u modelu, který jsem vypracoval spolu s Frankem Spoonerem²⁶⁾ o historii drahých kovů v 16. století i v době předcházející a následující. Ve hře je zlato, stříbro, měď – a úvěr jako agilní náhražka kovu. „Strategie“ jednoho doléhá na „strategii“ druhého. Přenést tento model za hranice mimořádně zajímavého a na události bohatého 16. století, které se stalo předmětem našeho sledování, nebude těžké. Nepokusili se snad i ekonomové ověřit v praxi na případech dnešních rozvojových zemí starou kvantitativní teorii měny, která také svým způsobem tvoří jakýsi model?²⁷⁾

Možnosti trvání těchto modelů v čase jsou velmi omezené, srovnáme-li je s možnostmi modelu, který vytvořil mladý americký historik a sociolog Sigmund Diamond.²⁸⁾ Pozastavil se nad dvojím jazykem, který užívala vládnoucí třída velkých amerických finančníků, současníků Pierponta Morgana, tj. nad jazykem, jímž se mluvilo uvnitř jejich třídy, a jazykem komunikace s vnějším světem (ten připomíná jakousi obhajobu před veřejností, jíž je finančníkův úspěch předkládán jako typický triumf *self-made mana* coby nezbytný předpoklad blahobytu národa). Diamond v tomto dvojím jazyku spatřuje obvyklou reakci každé vládnoucí třídy, která se obává o svou prestiž a privilegia. Chce-li to zamaskovat, musí svůj osud ztotožnit s osudem státu nebo národa a svůj soukromý zájem se zájmem veřejným. Podobným způsobem by S. Diamond rád vysvětlil i ideu vývoje dynastií a impérií, konkrétně anglické dynastie a římského imperia... Je evidentní, že takto pojatý model může přetrvávat po celá staletí. Předpokladem je však naplnění určitých konkrétních sociálních podmínek, které se v dějinách vyskytují často. Pak může platit daleko delší dobu než předchozí modely, i když se přitom vztahuje ke konkrétnějším a úzce vymezeným jevům.

V mezním případě, jak by řekli matematikové, by tento druh modelu rozmnožil řadu oblíbených modelů matematických sociologů, které jsou téměř nadčasové, ve skutečnosti se však pohybují po temných a neprobádaných cestách dlouhého trvání v čase.

Předchozí úvahy jsou pouze nedostatečným úvodem k vědě a teorii modelů. Je žádoucí, aby se historikové v tomto ohledu postavili do první linie. Jejich modely jsou zatím jen souhrny nejrůznějších explikací. Naši kolegové mají daleko větší ambice, dosáhli významnějších pokroků ve výzkumu a snaží se pracovat s teoriemi informace, komunikace, kvalitativní matematiky a jejich jazykem. Mají velkou zásluhu na tom, že do svého oboru uvedli subtilní jazyk matematiky, jenž však v sobě skrývá nebezpečí, že při sebemenší nepozornosti unikne naší kontrole až bůhvíkam! Informace, komunikace, kvalitativní matematika, to vše by se dalo shrnout do jednoho daleko obsažnějšího termínu – sociální matematika. Jenomže je potřeba se vyjadřovat tak srozumitelně, jak jen je možné.

*****

Sociální matematika,²⁹⁾ to jsou přinejmenším tři jazyky, které se mohou prolínat, přičemž jejich počet se může i nadále rozšiřovat. Matematikové zatím svou představitost ještě nevyčerпали. V žádném případě nelze hovořit jen o jedné matematice. „Nesmí se říkat algebra, geometrie, nýbrž jedna z algeber, jedna z geometrií“ (Th. Guilbaud). Nám ani matematikům to problém neusnadňuje. Jde tedy o tři jazyky: jazyk faktů a jejich následků (jedno je dáno, druhé následuje) je doménou tradiční matematiky; jazyk náhodných faktů je již od dob Pascala doménou počtu pravděpodobnosti; a jazyk podmíněných faktů, které nejsou ani určeny, ani náhodné, nýbrž podléhají určitým vlivům či pravidlům hry, v linii triumfální „strategie“ von Neumannových a Morgensternových³⁰⁾ her, která neustrnula na pouhých principech a odváž-

ných myšlenkách svých zakladatelů. Strategie her využitím množin, grup a dokonce počtu pravděpodobnosti otevírá cestu k tzv. kvantitativní matematice. Přechod od etapy pozorování k matematické formulaci nemusí pak složitě probíhat pomocí měření a zdoluhavých statistických výpočtů. Od analýzy sociálních jevů lze přímo přikročit k matematické formulaci, nebo jak bychom řekli dnes, k počítačovému zpracování.

Samozřejmě je nutné práci pro takový stroj předem připravit, nedokáže totiž spolknout ani strávit vše, co se mu předloží. Ostatně na základě dokonalých strojů a principech jejich fungování se pro potřeby *komunikace* v tom nejkonkrétnějším smyslu začala formovat a rozvíjet věda o informacích. Autor tohoto článku není odborníkem v tomto těžkém oboru. Výzkum výroby překladových strojů, který sledoval jen zpozudálí, mu poskytl bezpočet námětů k zamyšlení. Přesto jsou mu jasné dvě věci: a) takové stroje a takové matematické možnosti existují; b) je nutné sociální jevy připravit pro zpracování sociální matematikou, která již zdaleka není starou dobrou matematikou zahrnující jen vývojové křivky cen, mezd, porodnosti atd.

I když mnohdy nový matematický mechanismus dokonale nechápeme, příprava sociální reality pro tento mechanismus, její formování a třídění, by nám měly být jasné. Předběžné zpracování dat probíhalo doposud téměř vždy stejně: nejprve výběr určité menší pozorované jednotky, například nějakého „primitivního kmene“ či demografického „izolátu“ tak, aby se téměř vše dalo bezprostředně odpozorovat a konkrétně ověřit, a pak stanovení všech možných formací a relací mezi jednotlivými prvky. Na základě těchto přesně definovaných vztahů lze sestavit rovnice, z nichž matematik vyvodí všechny možné závěry a návaznosti a vytvoří *model*, který je všechny shrne nebo lépe řečeno zohlední.

V těchto oblastech se pro náš výzkum nabízí přirozeně celá řada možností. Místo dlouhých proslavů uveďme raději konkrétní příklad. Na naší cestě nám bude skvělým průvodcem Claude Lévi–Strauss. Seznámí nás s částí svého výzkumu, kterou bychom nazvali vědou o *komunikaci*.³¹⁾

„V každé společnosti,“ píše Cl. Lévi–Strauss,³²⁾ „se komunikace odehrává alespoň ve třech rovinách: komunikace žen, komunikace zboží a služeb, komunikace zpráv.“ Připusťme, že v jednotlivých rovinách se používá odlišných *jazyků* v lingvistickém slova smyslu. Nemáme snad od této chvíle právo s nimi zacházet jako se skutečnými jazyky, nebo jako s jedním jazykem, a dávat je do přímé nebo nepřímé souvislosti s fantastickým pokrokem v lingvistice, konkrétně ve fonologii, která „nutně hraje ve vztahu k sociálním vědám tutéž novátorskou úlohu jako např. jaderná fyzika ve vztahu ke všem exaktním vědám?“³³⁾ Přeháním, ale někdy je to třeba. Tak jako se historie chytila do pastí událostí, tak i lingvistika uvízla v pasti slov (vztah slova k předmětu, historický vývoj slova) a vymanila se z ní až fonologickou revolucí. Nechala slovo slovem, zaměřila se na zvukové schéma, tj. na foném, a zůstala napříště lhostejná k významu slova, přičemž se soustředila na jeho umístění a průvodní zvuky, na seskupování těchto zvuků, na infrafonemické struktury a veškerou skrytou, *mimovolnou* realitu jazyka. Na základě několika desítek fonémů, které najdeme ve všech jazycích světa, vznikla nová matematická studia. Lingvistika posledních dvaceti let, nebo alespoň jedna její část, se vzdaluje světu sociálních věd a vydává se „přes most k exaktním vědám“.

Aplikovat význam slova jazyk i na elementární struktury příbuzenských svazků, mýty, obřady nebo obchod znamená začít hledat onu nesnadnou, ale prospěšnou cestu k našemu mostu. Tento odvážný čin vykonal Claude Lévi–Strauss, když se přednostně zaměřil na manželský vztah, který je primárním a nejpodstatnějším jazykem lidské komunikace. Došel k závěru, že neexistuje žádná primitivní či jiná společnost, která by nezapovídala incest, neboli manželský svazek v úzkém rodinném kruhu. Jde tedy o jazyk. Pod tímto jazykem hledal základní prvek, který by odpovídal řekněme fonému, tedy jakýsi prvek či „atom“ příbuzenství, o jehož existenci uvažuje náš průvodce ve své doktorské práci z r. 1949,³⁴⁾ a dochází k jeho nejjednoduššímu vyjádření: tj. muž, manželka, dítě, plus strýc dítěte z matčiny strany. Na zá-

kladě takového čtyřúhelníku a všech manželských systémů známých v primitivních světech – a je jich mnoho – budou matematikové hledat možné kombinace a řešení. Lévi–Straussovi se s pomocí matematika André Weilla podařilo převést postřehy antropologa do matematického výrazu. Vzniklý model musí prokázat platnost a stabilitu systému a naznačit řešení, která implikuje.

Vidíme, kam toto bádání směřuje: je nutné proniknout pod povrch pozorování, dospět do oblasti mimovolných nebo jen částečně vědomých prvků a rozmělnit tuto realitu na drobné prvky, na jemné, identické jednotky, jejichž vztahy se dají přesně analyzovat. Právě na takovém „mikrosociologickém stupni (já dodávám, že jen určitého druhu) poodhalíme, jak doufám, nejjobecnější strukturální zákony, stejně jako jazykovědec je objevuje na stupni infrafonemickém a fyzik na stupni inframolekulárním, tj. v rovině atomu“.³⁵⁾ Hra může přirozeně pokračovat mnoha dalšími směry. A tak co je poučnějšího než sledovat Lévi–Strausse, jak se potýká tentokrát s mýty a, smějte se nebo nesmějte, s vařením (dokonce i to je jazyk): redukuje mýty na řadu elementárních jednotek – *mytémů* a rozloží (bez valného přesvědčení) i jazyk kuchařských knih do *gustémů*, pokaždé však hledá v hlubinách skryté, podvědomé roviny. Když mluvím, nedbám na fonémy své promluvy a u stolu, až na výjimky, mi pranic nezáleží na kulinářských „gustémech“, pokud vůbec nějaké existují. Nicméně cítím stálou přítomnost hry subtilních a přesných vztahů. Pokud jde o tyto jednoduché a záhadné vztahy, kladu si otázku, zda by konečným cílem sociologického výzkumu mělo být jejich zmapování ve všech existujících jazycích tak, aby se daly přeložit do Morseovy abecedy, jinak řečeno do jakéhosi univerzálního matematického jazyka? Nová sociální matematika o to usiluje. Ale mohu s vážností tvrdit, že v tom tkví nová historická metoda?

*****

Vraťme se na tomto místě k otázce dlouhého trvání v čase. Řekl jsem, že modely mají proměnné trvání: platí tak dlouho, jako realita, kterou zaznamenávají. Tato doba je pro pozorovatele sociálních jevů prvořadá, neboť větší vypovídací hodnotu než skryté struktury života mají jejich zlomy, jejich náhlý nebo pomalý zánik v důsledku protichůdných tlaků.

Několikrát jsem modely přirovnal k lodím. Jakmile je loď postavena, zajímá mě, kdy ji spustím na vodu, jak bude plout a jak ji nechám stoupat nebo klesat na vlnách času. Nejprůzračnějším je vždy moment ztroskotání. Proto vysvětlení, k němuž jsem dospěl spolu F. Spoonerem ve věci drahých kovů, se mi nezdá uplatnitelné pro období předcházející 15. století. Do té doby je zvuk kovů slyšet mnohem silněji, než kdykoli potom. Je na nás, abychom hledali příčiny. Jelikož je nutné vědět, proč tomu tak bylo, tentokrát se pohybujeme po proudu času, nekomplikovaná plavba našeho korábu se stává čím dál obtížnější a s nástupem 18. století a neobyčejným rozšířením úvěrů dokonce nemožná. Podle mého názoru má být výzkum veden kontinuálně od sociální reality k modelu a naopak, přičemž při těchto opakovaných cestách model musí vstřebat řadu změn. Stává se postupně pokusem o objasnění struktury, kontrolním a srovnávacím nástrojem k ověření pevnosti a samotné životnosti dané struktury. Kdybych sestavoval model na základě současnosti, okamžitě bych se ho snažil uplatnit v reálné rovině a pak jej postupně posouval do minulosti, pokud možno až na samý prvopočátek. Poté bych podle souběžného pohybu ostatních sociálních realit přibližně odhadl jeho životnost až do okamžiku dalšího zlomu. Pokud bych ho ovšem nenechal jako srovnávací jednotku probíhat v čase a prostoru při hledání dalších skutečností, schopných se díky němu objevit v novém světle.

Domnívám se, že modely kvalitativní matematiky, tak jak nám byly dosud předkládány,³⁶⁾ nejsou pro takové cesty příliš vhodné, protože se pohybují po jedné z nekonečného množství časových drah – po dráze dlouhého, dokonce *velmi dlouhého* trvání, kde jsou chráněny před náhlými selháními, konjunkturami a zlomy. Mýlím se či nemýlím? Vrátím se ještě jednou k Lévi–Straussovi, poněvadž jeho přístup k této problematice se mi zdá nejinteligentnější, nejjasnější a nejpevněji zakotvený v sociální zkušenosti, z níž vše musí vycházet a do níž se

vše musí vracet. Všimněme si, že se Lévi–Strauss ve všech případech odvolává na jevy, které se projevují extrémně pomalu, jako by byly nadčasové. Všechny systémy příbuznosti trvají v čase, protože lidský život nemůže existovat mimo určitou míru pokrevního spříznění a protože malá skupinka lidí se musí, aby přežila, otevřít vnějšímu světu: zákaz incestu je realita dlouhodobého trvání. Mýty vznikají pomalu a zapadají rovněž do struktur s nesmírně dlouhou životností. Zkusme shromáždit různé verze mýtu o Oidipovi, bez ohledu na to, která je nejstarší. Otázkou bude, jak seřadit jednotlivé variace tak, aby se z nich mohl vyvodit jejich hnačí mechanismus. Předpokládejme však, že se náš kolega nezajímá o mýtus, ale o obrazy, o sled interpretací machiavellismu, že hledá základní prvky poměrně jednoduché a velmi rozšířené doktríny, počínaje jejím vznikem v polovině 16. století. Na každém kroku tu narážíme na samé zlomy a přehodnocování dokonce samotné struktury machiavellismu. Machiavellismus totiž nemá téměř věčnou divadelní trvalost mýtu a citlivě odráží četné dopady, vlivy a nepřízné dějiny. Stručně řečeno, pohybuje se po jiných než klidných a jednotvárných cestách dlouhého trvání v čase... Proto postup, který Lévi–Strauss doporučuje pro výzkum matematicky vyjádřitelných struktur, neprobíhá pouze v mikrosociologické rovině, ale na rozhraní nekonečně malého a velmi dlouhého trvání v čase.

Je snad revoluční kvalitativní matematika odkázána na to, aby kráčela jen po cestách velmi dlouhého trvání v čase? Kdyby tomu tak bylo, na konci této opatrnické hry bychom našli nic jiného než pravdy, které až příliš připomínají pravdy věčně lidské. Škarohlídi by řekli prvotní pravdy, aforismy o moudrosti národů. My bychom opáčili, že to jsou zásadní pravdy, které mohou postavit do nového světla samotné základy veškerého sociálního života. Ale tím debata nekončí.

Nedomnívám se, že takové a podobné pokusy by nemohly pokračovat mimo rámec dlouhého trvání v čase. Sociální kvalitativní matematika totiž nepracuje s čísly, ale s poměry a vztahy, které musejí být přesně vymezeny, aby se daly vyjádřit nějakým matematickým znakem, na jehož základě pak budou zkoumány všechny matematické možnosti tohoto znaku, přičemž již nebude nutné ohlížet se na sociální realitu, kterou znak představuje. Hodnota závěrů tedy závisí na hodnotě počátečního pozorování, na výběru základních prvků pozorované reality, který určuje jejich vzájemné vztahy uvnitř této reality. Z toho vyplývá, proč sociální matematika dává přednost modelům, které Claude Lévi–Strauss nazývá mechanické a které jsou sestavovány na základě úzkých skupin, v nichž každého jednotlivce lze téměř bezprostředně pozorovat a jejichž homogenní sociální život umožňuje s jistotou definovat jednoduché, konkrétní, téměř neměnné lidské vztahy.

Tak zvané statistické modely jsou naopak uplatňovány na velká a složitá společenství, kde výzkum může postupovat jen na základě průměrů, to jest tradičních matematických metod. Jakmile jsou průměry – ony základní vztahy, o nichž jsme hovořili a které jsou nezbytné pro zpracování kvalitativní matematikou – stanoveny již nikoli pro jednotlivce, ale pro skupiny (je-li ovšem pozorovatel schopen je stanovit), nic nebrání jejich konkrétnímu použití. Pokud vím, zatím se nikdo o nic podobného nepokusil. Experiment však je na samém počátku. Ať již jde o psychologii, ekonomii nebo antropologii, veškeré experimentování se zatím ubíralo směrem, o němž jsem hovořil v souvislosti s Lévi–Straussem. Sociální kvalitativní matematika se však prosadí, teprve až se začne zabývat moderní společností, jejími spleťnými problémy a rozdílnými životními tempy. Vsadím se, že se do takového dobrodružství pustí jako první některý z našich matematických sociologů. A vsadím se také, že to nutně povede k revizi metod, které dosud respektovala moderní matematika, neboť ta se nemůže omezovat pouze na rámec, který bych na tomto místě nazval „příliš dlouhé trvání v čase“. Nová matematika se musí naučit odrážet mnohotvárnost života, jeho nejruznějších pohyby, časy, zlomy a obměny.

IV. ČAS HISTORIKŮV A ČAS SOCIOLOGŮV

Po odbočení do světa nadčasové sociální matematiky se opět vrátím k otázkám času a trvání. A jako nenapravitelného historika mě znovu udiví, že je sociologové mohli pomítnout. Bude to tím, že jejich čas se s naším neshoduje, není zdaleka tak naléhavý ani konkrétní a nikdy není předmětem jejich hlavního zájmu a úvah.

Historik totiž nikdy čas dějin neopouští, čas ulpívá na jeho myšlení, tak jako hlína ulpívá na zahradníkově lopatě. Historik přirozeně sní o tom, jak se mu vymanit. Pod vlivem tísnivých událostí roku 1940 napsal Gaston Roupnel³⁷⁾ několik poznámek, které zabolí každého opravdového historika. V podobném smyslu je vedena i starší úvaha dalšího vynikajícího historika Paula Lacomba: „Čas sám o sobě nic není, z objektivního pohledu je to pouze naše vlastní idea“.³⁸⁾ Jde však skutečně o snahu uniknout? V době svého deprimujícího zajetí jsem se já osobně usilovně snažil povznést se nad kroniku těchto nelehkých let (1940–1945). Nepřijmout události, odmítnout jejich čas znamenalo uchýlit se někam na okraj, aby bylo možné je z ústraní sledovat s větším nadhledem, lépe je posuzovat a přitom jim příliš nevěřit. Přejít od krátkého času k delšímu až velmi dlouhému času (pokud existuje, je časem mudrců), a pak se zastavit, znovu vše promyslet, „rekonstruovat“ a obklopit se tím. Pro historika takový postup jistě nepostrádá zajímavosti.

Tyto postupné úniky ho však nikdy úplně nevrhnou mimo běh času světa a času dějin, který dominuje všemu, neboť je nezvratný a probíhá právě tak pravidelně jako otáčení Země kolem její osy. Jednotlivá trvání v čase, tak jak jsme je rozlišili, spolu ve skutečnosti souvisejí: výplodem našeho ducha totiž není trvání v čase, ale rozdělení tohoto času. Na konci naší práce se jednotlivé fragmenty spojí v celek. Dlouhé trvání v čase, konjunktura i událost do sebe snadno zapadnou, protože pro všechny platí stejné měřítko. Přenést se v duchu do jednoho z těchto časů znamená být přítomen ve všech. Filosof dbající subjektivního, niterného pojmání času, nikdy nepociťuje tíhu konkrétního, univerzálního času dějin, jako je například čas konjunktury, jenž Ernest Labrousse v úvodní části své knihy³⁹⁾ líčí jako světoběžníka s neměnnou tvář, který putuje světem, na všechny klade stejné nároky a neohlíží se na to, v jaké zemi, politickém režimu či sociálním řádu se právě ocitá.

Pro historika vše začíná a končí s matematickým časem, tímto demiurgem, jehož leckdo může brát na lehkou váhu, který existuje mimo člověka a je, jak by řekli ekonomové, exogenní. Pohání lidi vpřed, nutí je k činnosti a unáší s sebou jejich soukromé, rozmanité časy. Ano, tento čas vládne světu.

Sociologové samozřejmě tento až příliš jednoduchý pojem neakceptují. Mnohem více se ztotožňují s „Dialektikou trvání“ (*Dialectique de la durée*), tak jak ji vidí Gaston Bachelard.⁴⁰⁾ Sociální čas je jednoduše řečeno zvláštním rozměrem sociální reality, již se zabývám. Je součástí této reality, jako může být součástí jednotlivce, je jedním ze znaků, které si realita přiřazuje, a jednou z vlastností, které ji charakterizují coby zvláštní bytost. Sociolog si neláme hlavu s tímto tvárným časem, který může dle libosti dělit, zastavit a znovu dát do pohybu. Opakuji, že čas dějin by byl pro dynamickou hru synchronie a diachronie méně vhodný, neboť ani v nejmenším neumožňuje pojímat život jako nějaký mechanismus, jehož pohyb lze kdykoli zastavit a nehybný obraz tohoto okamžiku předložit veřejnosti.

Rozpor je hlubší, než se zdá. Čas sociologův nemůže být stejný jako čas historikův. Odporuje tomu samotná struktura naší profese. Čas historikův stejně jako čas ekonomův představují určitá měřítko. Řekne-li sociolog, že nějaká struktura se neustále rozbíjí, jen aby se opět vytvořila, rádi souhlasíme, neboť historický výzkum takový výklad konec konců potvrzuje. Avšak z hlediska obvyklých nároků, které na naši práci klademe, bychom rádi znali přesné trvání těchto pozitivních a negativních pohybů. Ekonomické cykly, vzestup a pokles materiálního života, se dají změřit. Ale i strukturální krize společnosti musí být situovány v čase a jeho běhu a musí se vymezit nejenom ve vztahu k sobě, ale v prvé řadě ve vztahu k pohybům paralelně existujících struktur. Historika hluboce zajímá především protínání těchto po-

hybů, jejich vzájemné působení a zlomy, čili vše, co se dá zaznamenat pouze ve vztahu k jednotvárnému času historika, který je obecným měřítkem všech těchto jevů, a nikoli ve vztahu k mnohotvárnému sociálnímu času, který je jen zvláštním měřítkem jednotlivých pohybů.

*****

Historik formuluje své poněkud rozporné, ať už správné nebo nesprávné úvahy, i v okamžiku, kdy vstupuje na půdu pohostinné a téměř bratrské sociologie Georgese Gurvitche. Neoznačil jej snad před nedávnem jeden filosof⁴¹⁾ za člověka, který „vhání sociologii do náruče historie“? Ale ani u něho historik nenalezne své kategorie trvání a času. Rozměrná sociální stavba (nebo snad model?) Georgese Gurvitche⁴²⁾ je uspořádána podle pěti základních architektonických stupňů: hlubinná rovina, sociabilita, sociální skupina, globální společnost a nakonec čas, poslední a nejnovější stupeň stavby – časovost, jakoby přidaná na vrchol celku.

U Gurvitche má časovost mnoho tváří. Gurvitch rozlišuje celou řadu časových rozměrů: čas dlouhodobý a zpomalený, iluzorní a překvapivý, nepravidelně pulzující, cyklický a vířící na místě, čas opožděný za sebou samým, čas střídavého zpoždění a předstihu, čas v předstihu před sebou samým, čas explozivní atd. ...⁴³⁾ Může však Gurvitch historika přesvědčit? V této škále odstínů totiž nelze nalézt absolutně žádné jasné, jednotící světlo, které historik ke své práci potřebuje. Brzy také vyjde najevo, že takový chameleónský čas si jednoduše označuje dalším znakem či barevným odstínem již dříve rozlišené kategorie. Ve městě, tak jak je koncipuje náš přítel, nachází čas – jako poslední z příchozích – útulek u ostatních obyvatel města, přizpůsobuje se rozměru domovů a požadavků jednotlivých rovin, sociabilit, skupin a globálních společností. Je to jen jiný způsob jak psát jednu a tutéž rovnici. Každá sociální realita sekretuje svůj čas a časová měřítka, jako by si z nich vytvářela jakousi skořápku. K čemu je to však dobré nám, historikům? Obrovská architektura tohoto ideálního města zůstává nehybně stát. Chybí v něm historie. Historický čas světa v něm sice přítomen je, ale podobně jako vítr uvězněný v Aiolově kozím měchu. Není to tedy historie, na niž mají nevědomky sociologové v konečném výsledku spadeno, nýbrž čas historie, tato realita, která zůstává silná i přes četné snahy o její úpravy a obměny. Tomuto tlaku, jemuž historik nikdy neunikne, však téměř vždy uniká sociolog. Utíká se před ním buď do stále aktuálního okamžiku, který jako by ustrnul nad časem, nebo do stále se opakujících jevů, které nemají věk. Sociolog postupuje opačným myšlenkovým pochodem, který jej uzavírá do striktního rámce událostí, anebo jej uvrhne do prostoru nejdelšího trvání. Má ale na takový únik právo? Právě této otázky se týká hlavní část diskuse mezi historiky a sociology, popřípadě i mezi historiky různých názorů.

*****

Nevím, zda můj až příliš názorný článek, který jsem, jak je u historiků zvykem, podložil konkrétními příklady, nalezne u sociologů a ostatních kolegů z blízkých oborů souhlasnou odezvu. Pochybují. Rozhodně však je zbytečné závěrem znovu opakovat *leitmotiv* našich úvah. Je-li historie svou podstatou povolána k tomu, aby se přednostně zabývala otázkami trvání a všech pohybů, na něž je možné je rozložit, dlouhé trvání se nám jeví být nejvhodnější linií pro společná pozorování a úvahy sociálních věd. Žádám snad od svých kolegů příliš mnoho, přejí-li si, aby v určitém momentu svých úvah orientovali svá zjištění a výzkumy tímto směrem?

Pro historiky, kteří s mým názorem patrně nebudou všichni souhlasit, by to předpokládalo novou orientaci. Instinktivně totiž upřednostňují historii krátkého času. V jejím duchu se nesou i nedotknutelné vyučovací programy vysokých škol. Jean–Paul Sartre ve svých nedávno uveřejněných člancích⁴⁴⁾ jejich stanovisko podporuje, když oponuje tomu, co je v marxismu současně příliš zjednodušené a těžkopádné. Činí tak ve jménu biografického přístupu a fakty

a událostmi překypující reality. Označíme-li Flauberta za „měšťáka“ a Tintoretta za maloměšťáka, není tím řečeno zdaleka vše. S tím souhlasím. Studium konkrétních případů – Flauberta, Valéryho nebo zahraniční politiky za Girondy – však nakonec vždy Sartra dovede zpět k hlubokým strukturálním souvislostem. Takové zkoumání postupuje od povrchu do hlubin historie, a tím se dostává do stejných poloh jako mé úvahy. Shodli bychom se ještě lépe, kdyby se přesýpací hodiny daly přesýpat zároveň oběma směry – od události ke struktuře a od struktur a modelů k událostem.

Marxismus je množina modelů. Sartre protestuje proti nepružnosti, schematismu, nedostatečnosti modelu a klade důraz na zvláštní a individuální aspekty. Já budu protestovat spolu s ním (až na určité drobné rozdíly) nikoli proti modelu samotnému, ale proti způsobu jeho použití, proti tomu, co jsme si dovolili z něj udělat. Marxův duch a tajemství jeho dlouhé vlády souvisí s tím, že jako první vytvořil opravdové sociální modely, a to na základě historického dlouhého trvání. Tyto modely však ustrnuly ve své jednoduché formě a dostaly platnost zákonů, automatického výkladu, který je a priori uplatnitelný všude a na všechny společnosti. Kdybychom však modely znovu vrátili do proměnlivého řečiště času, jasně by se objevila jejich pevná a dobře utkaná osnova, projevovala by se stále znovu, ale v různých odstínech, tu poněkud vybledlá, tu oživená existencí dalších struktur, které mohou být také určeny jinými pravidly a tedy i jinými modely. Tvůrčí schopnost nejsilnější sociální analýzy minulého století však byla z uvedených důvodů omezena. Mladistvou energii by snad mohla znovu získat jen v rámci dlouhého trvání. Nezbyvá než dodat, že současný marxismus mi připadá jako obraz nebezpečí, které číhá na každou sociální vědu soustředěnou na modely v ryzím stavu, tedy na modely pro modely.

Na závěr bych rád zdůraznil, že dlouhé trvání je jen jedním z možných společných jazyků, směřujících ke konfrontaci sociálních věd. Existují však i jiné jazyky. Doufám, že se mi podařilo nastínit, kam směřuje nová sociální matematika. Nové metody mě lákají, leč staré, které se vehementně uplatňují především v ekonomii – ta z věd o člověku došla patrně nejdále – si nicméně nezaslouží odsouzení. V této klasické oblasti budeme muset provést rozsáhlé výpočty, ale pomůže nám v nich den ode dne dokonalejší počítačová technika. Jsem přesvědčen o užitečnosti dlouhodobých statistik, o nezbytném vedení výpočtů a výzkumů do minulosti, která se každým dnem více vzdaluje přítomnosti. Předmětem celé řady našich výzkumů je 18. století v Evropě a zabýváme se i 17. a snad ještě více 16. stoletím. Do nejhlubších vrstev minulosti Číny pronikáme díky univerzálnímu jazyku neuvěřitelně dlouhodobých statistik.⁴⁵⁾ V zájmu dokonalejšího poznání statistika nepochybně obsahuje mnohá zjednodušení. Každá věda nicméně postupuje podobným způsobem – od jednoduchého ke složitěmu.

Avšak nezapomeňme na poslední jazyk, poslední skupinu modelů: nezbytné zredukování každé sociální reality na prostor, který zaujímá. Uvedme jako příklad geografii a ekologii, aniž bychom se příliš ohlíželi na odlišnost jejich slovníků. Geografie se příliš často považuje za svět sám pro sebe, a to je škoda. Potřebovala by nějakého Vidala de La Blache, jenž by tentokrát namísto v prostoru a čase uvažoval v prostoru a sociální realitě. Geografická studia by se napříště měla ubírat směrem k celkové problematice věd o člověku. Pokud jde o ekologii, sociologové se uchylují, aniž by si to přiznávali, k termínu ekologie, pokud se chtějí vyhnout termínu geografie a problémům prostoru, na nichž záleží vnímavému pozorovateli. Prostorové modely jsou mapy, na nichž se promítá a částečně objasňuje sociální realita, přesněji řečeno jsou to modely pro všechny pohyby trvání (zejména dlouhého trvání) a pro všechny kategorie sociálních jevů. Sociální věda však prostorové modely překvapivě přehlídí. Často jsem si myslel, že silnou stránkou francouzské vědy je geografická škola Vidala de La Blache, od jejíhož ducha a učení bychom se neměli odchýlit. Je však nutné, aby všechny sociální vědy připravily prostor pro „stále geografičtější koncepci lidstva“,⁴⁶⁾ jak si to Vidal de la Blache přál již v roce 1903.

*****

Vzhledem k tomu, že tento článek sleduje praktické cíle, byl bych rád, kdyby sociální vědy přestaly na čas obšírně diskutovat, kde leží hranice mezi nimi a o tom, co je či není sociální věda nebo struktura... Ať se raději v duchu našich podnětů pokusí vytyčit linie (pokud je to možné), směr pro společný výzkum i témata, umožňující dosáhnout prvního sblížení. Já osobně za tyto linie považuji matematizaci, redukování na prostor a dlouhé trvání. Jsem však zvědav, jaké linie nabídnou ostatní odborníci. Nemusím připomínat, že tento článek nebyl do rubriky *Débats et Combats*⁴⁷⁾ zařazen náhodou. Jeho cílem je nastínit a nikoli řešit problematiku, kde se bohužel každý z nás vystavuje nespornému riziku, vydá-li se za hranice svého oboru. Berte tedy tyto řádky jako jakousi výzvu k diskusi.

Poznámky

- 1) *Annales E.S.C.*, è. 4, říjen–prosinec 1958, *Débats et Combats*, str. 725–753
- 2) *Anthropologie structurale*, Paris, Plon 1958, zejména str. 329 aj.
- 3) Jean–Paul Sartre, „Questions de méthode“ (Otázky metody), *Les Temps Modernes*, 1957, è. 139–140.
- 4) „L'Europe en 1500“, „le Monde en 1880“, „l'Allemagne à la veille de la réforme“...
- 5) Louis Halphen, *Introduction à l'Histoire*, Paris, P.U.F., 1946, str. 50.
- 6) Viz *Théorie générale du progrès économique*, Cahiers de l'I.S.E.A.
- 7) *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, sv. 2, Paříž, Dalloz, 1933.
- 8) Termín použil René Clémens, *Prolegomènes d'une théorie de la structure économique*, Paris, Domat–Montchrestien, 1952; viz rovněž Johann Akerman, „Cyklus a struktura“, *Revue économique*, 1952, è. 1.
- 9) Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948; francouzský překlad: *La littérature européenne et le Moyen Age latin*, Paris, P.U.F., 1956.
- 10) *Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle*, Paris, Albin Michel, 1943, 3. vyd. 1969.
- 11) *Le mythe de la Croisade. Essai de sociologie religieuse*, disertační práce, Sorbonne
- 12) Pierre Francastel, *Peinture et Société, Naissance et destruction d'un espace plastique, de la Renaissance au cubisme*, Lyon, Audin, 1951
- 13) Další argumenty: rád bych polemizoval s významnými články přibližně na totéž téma (Otto Brunner o sociální historii v Evropě, *Historische Zeitschrift*, sv.177, è. 3, R. Bultmann, tamtéž, sv. 176, è.1 o humanismu, Georges Lefebvre, *Annales historiques de la Révolution française*, 1949, è. 114, a F. Hartung, *Historische Zeitschrift*, sv. 180, o osvíceném despotismu...
- 14) René Courtin, *La Civilisation économique du Brésil*, Paris, Librairie de Médicis, 1941
- 15) Jen v případě Francie. Ve Španělsku byl demografický úbytek zaznamenán až od konce 16. století.
- 16) Claude Lévi–Strauss, *Anthropologie structurale*, op. cit., str. 31
- 17) „Diogène couché“, *Les Temps Modernes*, è. 195, str. 17
- 18) *Le Temps de l'histoire*, Paris, Plon, 1954, zejm. str. 298 n.
- 19) P. Chombart de Lauwe, *Paris et l'agglomération parisienne*, Paris, P.U.F., 1952, sv. 1, str. 106
- 20) Suzanne Frère a Charles Bettelheim, *Une ville française moyenne*, Auxerre en 1950, Paris, Armand Colin, Cahiers des Sciences Politiques, è.17, 1951
- 21) Pierre Clément a Nelly Xydias, *Vienne–sur–le–Rhône, Sociologie d'une cité française*, Paris, Armand Colin, Cahiers des Sciences Politiques, è. 71, 1955
- 22) Viz Seminář o strukturách, VI. sekce praktické školy vysokoškolského studia, strojopisné résumé, 1958
- 23) Citováno podle Cl. Lévi–Strausse, *Anthropologie structurale*, op. cit. str. 30–31

- 24) Bylo by lákavé dát prostor některému z ekonomických „modelů“, které jsme do jisté míry napodobili.
- 25) La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris, Armand Colin, 1949, od str. 264.
- 26) F. Braudel, F. Spooner, Les métaux monétaires et l'économie du XVIe siècle. *Rapports au Congrès international de Rome*, 1955, svaz. IV., str. 233–264.)
- 27) Alexandre Chabert, *Structure économique et théorie monétaire*, Paris: Armand Colin, vyd. Centre d'Études économiques, 1956.
- 28) Sigmund Diamond, *The Reputation of the American Businessman*, Cambridge (Mass.), 1955.
- 29) Viz zejména Claude Lévi–Strauss, *Bulletin international des Sciences sociales*, UNESCO, VI., è. 4 a obecně celé toto zajímavé číslo s názvem „Les mathématiques et les sciences sociales“.
- 30) *The Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, 1944. srv. vynikající recenze Jeana Fourastié, *Critique*, říjen 1951, è. 51
- 31) Následující poznámky jsou vesměs citovány z jeho posledního díla *Anthropologie structurale*, op. cit.
- 32) Tamtéž, str. 326
- 33) Tamtéž, str. 39
- 34) *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris: P.U.F., 1949, viz *Anthropologie structurale*, str. 47–62
- 35) *Anthropologie structurale*, str. 42–43
- 36) Říkám schválně kvalitativní matematika – na základě strategie her. Na základě klasických a ekonomických modelů by se rozvinula jiná debata.
- 37) *Histoire et Destin*, Paris: Bernard Grasset, 1943, zvláště str. 169 a další místa textu
- 38) *Revue de synthèse historique*, 1900, str. 32
- 39) Ernest Labrousse, *La crise de l'économie française*, Paris: P.U.F., 1944, Úvod
- 40) Paris: P.U.F., 2. vydání, 1950
- 41) Gilles Granger, *Événement et structure dans les sciences de l'homme*, Cahiers de l'Institut de Science économique appliquée, Řada M, è. 1, str. 41–42
- 42) Viz můj nepochybně velmi polemický článek „Georges Gurvitch et discontinuité du Social“, *Annales E.S.C.*, 1953, è. 3, str. 347–361
- 43) Viz Georges Gurvitch, *Déterminismes sociaux et Liberté humaine*, Paris: P.U.F., 1955, str. 38–40 a další místa v textu
- 44) Jean–Paul Sartre, Fragment d'un livre à paraître sur le Tintoret („Úryvek z připravované knihy o Tintoretovi“), *Les Temps Modernes*, listopad 1957 a výše citovaný článek
- 45) Otto Berkelbach, Van der Sprenkel, *Population Statistics of Ming China*, B.S.O.A.S., 1953; Marianne Rieger, *Zur Finanz- und Agrargeschichte der Ming Dynastie 1368–1643*, Sinica, 1932
- 46) P. Vidal de la Blache, *Revue de synthèse historique*, 1903, str. 239
- 47) Známa rubrika *Annales* (pozn. francouzského editora)